

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ ЯК МАЙСТЕР ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ (ТЕКСТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ М. РИЛЬСЬКИМ ПОЕЗІЇ М. ЛЕРМОНТОВА «КОГДА ВОЛНУЕТСЯ ЖЕЛТЕЮЩАЯ НИВА»)

У статті висвітлено міркування Максима Рильського з питань перекладу, історії національної мови українського народу та української літературної мови. Проаналізовано погляди поета на українську мову та українську культуру в цілому. Визначено проблеми, з якими зіштовхується перекладач при перекладі текстів, зокрема поетичних, з однієї мови на іншу. Виконано текстологічний аналіз перекладу М. Рильським поезії М. Лермонтова.

Ключові слова: переклад, поетичний текст, текстологічний аналіз, період, класичний період, стилістичні фігури.

Масштабність постаті Максима Рильського і його творчого впливу в історії української літератури та історії української культури настільки значна, що художня спадщина поета, а також його перекладацька діяльність були і залишаються постійним об'єктом уваги літературознавців (О. Білецький, Ф. Неборячок, В. Борщевський, С. Крижанівський, С. Шаховський, С. Басикало, Л. Новиченко, В. Громова, П. Хропко, І. Ільєнко та ін.), фольклорознавців (О. Дей, Ф. Лавров, М. Сиваченко, В. Новак та ін.), мовознавців (Г. Колесник, І. Білодід, С. Єрмоленко, А. Супрун та ін.) [10].

Максим Рильський – це не тільки поет, який мав незвичайний дар довершеного поетичного виразу думки й почуття, а й науковець, для якого мова була предметом постійного зацікавлення і наукового пізнання упродовж усього життя. У його особі «українська мова мала майстерного користувача – оратая на поетичному, перекладацькому, публіцистичному полях української культури, оригінального мовотворця, проникливого вченого, статті, рецензії, опонентські вигуки і зауваження якого були глибшими, точнішими, ніж фахових мовознавців» [5, с. 312].

Мета нашої розвідки – показати неординарність постаті Максима Рильського, в особі якого українська мова й українська культура мала не тільки майстерного поета, науковця, а й неперевершеного перекладача ХХ століття.

Максим Рильський неодноразово звертався до проблем перекладу, оскільки переклади, на думку вченого, – «знаряддя спілкування між народами, знаряддя поширення передових ідей і обміну культурними цінностями» [8, с. 239]. У низці праць, зокрема «Чехов по-українськи», «Переклади звучать чудово», «Жуковський-перекладач», «Проблему художнього перекладу», «Українські переклади “Слова...”», «Ми й сусіди», «Українські класики на руському мові» та інших, автор зупиняється на типових «небезпеках та труднощах, які чигають на перекладача». Наприклад:

1) міжмовних омонімів: О. Засенко перекладає рядок із Крилова: *В тіні розквітлий васильок ...*, але ж російський «василек» – українська волошка, а «васильками» звуть у нас інші квіти (рос. базилик);

2) розбіжність у роді іменників. Так, бельгійський поет Шарль ван Лемберг у поезії «Дош» (у французькій мові дош – це іменник жіночого роду) малює його у вигляді «чарівної дівчини в струмистому, вкритому блискітками плащі». А українською і російською дош – чоловічого роду. Тому і В. Брюсов, і М. Рильський, які переклали цей твір, змушені були зобразити дош у вигляді прекрасного юнака;

3) несхожість зображуваного в оригіналі життя (людей, побуту, пейзажу, відносин тощо) та інші. Перекладач, на думку Максима Рильського, стоїть перед двома небезпеками: «або підкорити рідну мову іншомовній стихії, або, навпаки, нарядити мову перекладу в дуже національні, специфічно національні шати». Як приклад першого, називає спробу В. Брюсова «звук у звук» передати «Енеїду» Вергілія. Ця технічно блискуча робота не стала набутком масового читача;

4) проблеми відтворення синтаксису. Так, чималі труднощі становлять для перекладачів і форми звертання. У Гоголя в «Тарасі Бульбі» син звертається до батька на «ти», що суперечить українським звичаям. Отже, «переклад художньої літератури, – доводить Рильський, – тільки тоді здійснює свою функцію, коли це переклад творчий, коли він доходить до читача, коли він є фактом рідної літератури» [8, с. 266-372].

Розглянемо особливості перекладу М. Рильським поезії М. Лермонтова «Когда волнуется желтеющая нива», виконавши текстологічний аналіз.

Зазначимо, що М. Рильський, готуючи в 1950 р. видання вибраних творів М. Лермонтова, пише вступну статтю, здійснює загальну редакцію творів та перекладає близько двадцяти поезій, які опубліковані у виданні «Лермонтов М. Ю. Вибрані твори» (Київ, 1951 р.).

Для розуміння ролі й місця М. Лермонтова в перекладацькій і творчій біографії Рильського цікавою є відповідь на «Лермонтовську анкету» редакції журналу «Вопросы литературы», заповнену М. Рильським незадовго до смерті – 17 квітня 1964 р.: 1) М. Лермонтов велетень світової поезії, чия творчість увійшла на багато віків у світову скарбницю культури. 2) В юності я захоплювався Лермонтовим, а в зрілому віці заново «відкрив» його для себе, що й намагався показати в статті до зібрання творів Лермонтова в українському перекладі <...>» [8, с. 444].

Михаил Лермонтов
КОГДА ВОЛНУЕТСЯ ЖЕЛТЕЮЩАЯ НИВА

*Когда волнуется желтеющая нива
И свежий лес шумит при звуке ветерка,
И прячется в саду малиновая слива
Под тенью сладостной зеленого листка;*

*Когда росой обрызганный душистой,
Румянцем вечером иль утра в час златой,
Из-под куста мне ландыш серебристый
Приветливо кивает головой;*

*Когда студеный ключ играет по оврагу
И, погружая мысль в какой-то смутный сон,
Лепечет мне таинственную сагу
Про мирный край, откуда мчится он, —*

*Тогда смиряется души моей тревога,
Тогда расходятся морщины на челе, —
И счастье я могу постигнуть на земле,
И в небесах я вижу бога...*

Максим Рильський
КОЛИ ХВИЛЮЄТЬСЯ ЗОЛОТОКОСА НИВА

*Коли хвилюється золотокоса нива,
І свіжий ліс шумить під леготом дзвінком,
І стигне у саду малинобарвна слива
Між листям тінявим, зеленим і тугим;*

*Коли в росі, подібній до намиста,
В рум'яні вечори чи в ранки осяїні
Із-під куща конвалія пашиста
Привітно укланяється мені;*

*Коли струмок бринить в зеленій хаці яру
І, думці даючи щасливих дар хвилин,
Слова шепоче, вивопнені чару,
Про мирний край, де народився він, —*

*Тоді смиряється в душі моїй тривога,
Тоді розходяться всі зморшки на чолі,
І щастя можу я збагнути на землі,
І в небесах я бачу бога!*

Поезія М. Лермонтова написана в класичній формі періоду, що має чітку двочленну будову: перша частина (протазис) включає розгорнуті синтаксичні конструкції з поширеними однорідними рядами, з часовими підрядними реченнями (*Коли...*), які граматично, логічно та інтонаційно залежать від другої – аподозису (*Тоді..*). Аподозис створює завершеність, властиву цій синтаксичній структурі. Для естетичного сприйняття конструкції важливе значення має порядок розташування головного і підрядних речень. Розміщення підрядних речень перед головним створює замкнену структуру, характерну для класичного періоду. Цю синтаксичну структуру чітко зберігає і відтворює при перекладі поезії М. Рильський.

З іншого погляду звернемо увагу і на кількісний склад періоду. Аналізуючи періоди у творчості М. Лермонтова, О. Єфімов відзначив, що у поезії «Когда волнуется желтеющая нива» поет «дав неперевершений зразок логічної та інтонаційно-синтаксичної організації величезної фрази (у ній більше 80 слів)» [4, с. 425], а точніше 88. Зазначимо, що ці слова можемо віднести і до творчості М. Рильського, який, наприклад, майстерно написав зачин до поеми «Молодість» двома періодами, що мають кількісний вияв – 162 слова і 56 відповідно [11].

У першому рядку чотиривірша М. Рильський *желтеющая нива* змінює на лексему *золотокоса* («який має волосся золотого кольору» [СУМ, Т. 3, 1972, с. 683]), що в загальнономовному словнику супроводжується ремаркою *поетичне*. Так у перекладі створюється персоніфікований образ ниви, на відміну від оригіналу. Це зумовлено тим, що в українській мові активні дієприкметники в мовленні перебувають у пасиві (їх перекладають зазвичай прикметниками, пасивними дієприкметниками, складнопідрядними реченнями): *Коли хвилюється золотокоса нива*.

У другому рядку М. Рильський лексему *ветерок* перекладає як *легіт* – «легкий приємний вітерець» [СУМ, Т. 4, 1973, с. 461], посилюючи епітетом *дзвінкий* на позначення акустичних понять. У результаті таких змін рядок *И свежий лес шумит при звуке ветерка* став звучати так: *І свіжий ліс шумить під леготом дзвінким*.

У рядку *И прячется в саду малиновая слива* М. Рильський лексему *прячется* замінює *стигне*, що має значення «ставати, робитися спілим, дозрілим» [СУМ, Т. 9, 1978, с. 693], що зумовлено перш за все ритмікою вірша та довжиною слів. Крім того, дослівний переклад *ховатися* – «поміщатися де-небудь так, щоб інші не могли помітити знайти» [СУМ, Т. 11, 1980, с. 101] «спрощував би» загальну поетичну тональність. Перекладач посилює й візуалізацію мікрообраз сливи епітетом-неологізмом *малинобарвна*. Як зауважує С. Єрмоленко, «творення метафор, епітетів <...> вимагає від перекладача чуття міри: додаткові (порівняно з оригіналом) відтінки поетичних образів повинні природно входити в образну систему перекладного твору, зберігаючи загальну тональність оригіналу» [3, с. 194].

Переклад рядка *Под тенью сладостной зеленого листка* побудований на збереженні художньої деталі, оскільки це зумовлено особливостями вживання категорії іменників збірний/одиничний. М. Рильський вводить збірний іменник *листя*, що виражає неозначену множинну сукупність як єдине неподільне ціле, посилюючи епітетами-означеннями *тінявим, зеленим і тугим*. Додавання лексеми *тугим* обумовлене створенням рими з лексемою *дзвінким* у другому рядку та кількістю складів (в оригіналі 12 і в перекладі – 12).

Наступна строфа також має свої особливості в трансформації художньої деталі, що пов'язано зі структурними особливостями мов – використанням дієприкметників та особливостями їх перекладу. Так, рядок *Когда росой обрызганный душистой* мітить одоративне прийняття мікрообразу роси, проте перекладач змінює цей образ на візуальний, утворений порівняльною конструкцією: *Коли в росі, подібній до намиста*. Мікрообраз намиста введений і для подальшого римування: *намиста / пашиста*.

Рядок *Из-под куста мне ландыш серебристый* М. Рильський перекладає так: *із-під куща конвалія пашиста*. Така розбіжність зумовлена родом іменників та різною номінацією рослини: російською мовою *ландыш* – чоловічого роду, а українською *конвалія* – іменник жіночого роду. Відповідно перекладач змінює й епітет – з колоративної семантики *серебристый* на епітет з одоративною семантикою *пашиста*.

Зазнали незначних змін рядки в другій строфі: *Румяним вечером иль утра в час златой // В рум'яні вечори чи в ранки осяйні*. У перекладі М. Рильський зберігає стилістичну тональність оригіналу використанням поетизму *осяйні* («освітлений, опромінений чим-небудь» [СУМ, Т. 5, 1974, с. 796]). У рядку *Приветливо кивает головой / Привітно уклоняється мені* поет-перекладач із синонімічного ряду: вітатися, здоровкатися, чоломкатися, поклонятися, шапкуватися – вибирає *уклоняється*, що в словнику синонімів української мови (2001) супроводжується ремаркою *розмовний*. Лексема *уклоняється* має значення «нахиляти голову або верхню частину тулуба на знак вітання, пошани» [СУМ, Т. 10, 1979, с. 418]), маючи семантичне навантаження більшого вияву поваги порівняно з висловом *кивати головою*. Додавання займенника *мені* створює риму: *осяйні / мені* та складову рівномірність (10 складів в оригіналі і перекладі). Погоджуємося із твердженням С. Єрмоленко, що М. Рильський «як тонкий стиліст вміло відтінює семантику народнопісенного вислову розгортанням образів, побудованих на літературно-книжній традиції» [4, с. 177].

Рядок *Когда студеный ключ играет по оврагу* при перекладі цілковито зберігає внутрішню форму висловлення. Для досягнення переконливого конкретно-чуттєвого зображення перекладач вводить маркери слухового (*струмок бринить* – «дзвінко звучить» [СУМ, Т. 1, 1970, с. 236]) і зорового (*зеленій хащі*) образів. Так накладаються виразні ознаки природно українського змалювання природи: *Когда струмок бринить в зеленой хащѣ яру*.

Суттєвих змін зазнали рядки *И, погружая мысль в какой-то смутный сон / Лепечет мне таинственную сагу*. М. Рильський змінює емоційний акцент оригіналу – з мінорної, тужливої тональності на піднесену, створюючи оригінальне метафоричне висловлення: *І, думці даючи щасливих дар хвилин*. Хоча в українській мові є лексеми *лепетати*, що має два значення: 1) говорити нерозбірливо, неправильно (про дитячу мову); 2) тихо, невиразно звучати, шуміти [СУМ, Т. 4, 1973, с. 477], *таємничий* – сповнений таємниць; загадковий, невивчений [СУМ, Т. 10, 1979, с. 14] і *сага* – давньоскандинавське, давньоірландське сказання про легендарних героїв та історичних діячів [СУМ, Т. 3, 1972, с. 683], М. Рильський перекладає цей рядок зі збереженням загального смислу (говорити про щось) та піднесеної стилістичної тональності попереднього рядка. У такий спосіб відбувається такі зміни: *Слова шепоче* («говорити, вимовляти щось дуже тихо, пошепки» [СУМ, Т. 11, 1980, с. 441]), *виповнені чару* (перен. «те, що захоплює, вражає кого-небудь (краса природи з усіма її виявами і т. ін.» [СУМ, Т. 11, 1980, с. 268]). Зіставлення двох варіантів лексем показує, як «досягається найвища тональність – стилістична, коли перекладач перемагає тяжіння дослівного перекладу» [4, с. 197].

У рядку *Про мирный край, откуда мчится он* при перекладі відбуваються лише часткові зміни: *Про мирний край, де народився він*. Звернімо увагу на вживання сполучного слова у підрядному означальному реченні: М. Рильський вибирає із синонімічного ряду лексему *де*, а не *звідки*, що зумовлено довжиною слів та все ритмікою вірша – от/ку/да/мчит/ся (5 складів) – де/на/ро/див/ся (5 складів).

Аподозис не зазнав суттєвих змін, і в перекладі читаємо: *Тоді смиряється в душі моїй тривога, / Тоді розходяться всі зморшки на чолі, / І щастя можу я збагнути на землі, / І в небесах я бачу бога!*

Як показує дослідження, при перекладі поезії М. Рильський використовував такий постулат: «зберігати в перекладі стильові особливості оригіналу, але робити це треба, завжди пам'ятаючи про закони мови, на яку перекладаєш» [8, с. 283].

Отже, індивідуальним талантом М. Рильського позначений переклад поезії М. Лермонтова «Когда волнуется желтеющая нива». Як майстер художнього слова, поет-перекладач шліфував художній вислів, вибудовував нові відтінки і тональності поетичної оповіді, стверджуючи, що мова – це «життя духовного основа».

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Максим Рильський поет-патріот: Вибрані праці: в 5-ти т. / Леонід Арсенійович Булаховський. К.: Наукова думка, 1977. С. 594 – 600. (Вибрані праці: в 5-х т. / Л. А. Булаховський : Т. II : Українська мова).
2. «Великий гранослов свого народу...» (До 95-річчя з дня народження М. Т. Рильського) / [С. Я. Єрмоленко, Н. Г. Сидяченко, Л. О. Ставицька, К. І. Бойко] // Мовознавство. 1990. № 3. С. 3-11.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : (стилістика та культура мови) // С. Я. Єрмоленко. К. : Довіра, 1999. 431 с.
4. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. М. : Изд. Московского ун-та, 1961. 519 с.
5. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : [навч. посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Любов Іванівна Мацько. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.
6. Пелипась М. І. Лінгвістична діяльність Максима Рильського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського / Микола Іванович Пелипась. Сімферополь, 2007. 22 с.
7. Рильський М. Т. Зібрання творів : У 20-ти томах. / М. Рильський. К. : Наукова думка, 1983. Т. V: Поетичні переклади. 454 с.
8. Рильський М. Т. Зібрання творів : У 20-ти томах. / М. Рильський. К. : Наукова думка, 1987. Т. XVI: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. 600 с.
9. Словник української мови : в 11-ти т. Т. I-XI. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. К.: Наукова думка, 1970 -1980.

10. Цівун Н. М. Максим Рильський як поборник української мови і культури / Наталія Миколаївна Цівун // Українознавчий альманах. Випуск 14. К. : Вид-во ТОВ «Вадекс», 2013. С. 134-137.
11. Цівун Н. М. Синтаксична інтенція, семантична єдність і стилістичні функції періоду у творчості М. Т. Рильського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Миколаївна Цівун. К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2010. 24 с.

Natalia Tsivun. Maksim Rylsky As a master of literary translation (textological analysis of poetry translation M. Lermontov «When the golden cornfield waves» M. Rylsky).

Introduction. To find out the peculiarities of M. Rylsky translation in M. Lermontov's poetry.

Purpose. To show the discourse of Maxim Rylsky on the issues of translation, the history of the national language of the Ukrainian people and the Ukrainian literary language. To analyze the views of the poet on the Ukrainian language and Ukrainian culture in its entirety. Identify the problems faced by an interpreter when translating texts from one language to another, particularly poetic ones.

Methods. Textological, comparative-stylistic, taxonomical.

Results. A proficient translation requires a thorough knowledge of the national language and the language from which the translation is performed. Master of art of declamation, Rylsky as translator, with his work polished the artistic expression, increased the lexical and grammatical series of synonyms, erected new stylistic gradation and tonality of poetical narration. He was very sensitive to stylistic changes in language, to the dynamics of a living word. At translation of M. Lermontov's poetry, the translator retains the syntactic construction - the classical period with the structure of the complex sentence. Ability to deal with the difficulties that arose with the discrepancy in the nouns, the concepts of a single noun or collective, using active adjectives. Rylsky enriches the poetic dictionary of the Ukrainian language with new epithets, comparisons, metaphors. The expressive elements are consistent with the aesthetic content of the work, and peculiarity of the individual style of M. Lermontov.

Originality. Investigation of the creative thinking of an interpreter, the ability to get around the difficulties at translation.

Conclusion The poetic translation showed the depth of knowledge of syntactic contrarities, the vocabulary of M. Rylsky's Ukrainian language. The translator successfully transmitted the language images, built on associations of artistic thinking, the aggregate picture, depicted in the original.

Key words: translation, poetic text, textual analysis, epithet, metaphor, period, classical period, stylistic figures, anaphora.

УДК 81'1/4:

Ірина Воловенко

ОНОВЛЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті вказано, що зв'язок мови, мислення, культури знаходить відображення в базовому терміні сучасної когнітивної лінгвістики – концепті, а осмислення й оцінка сучасної української дійсності протікають в межах концептосфери. Сигналом до формування нових концептів у сферах політики, державного устрою, економіки, фінансової справи, релігії, медицини, армії, масової культури, субкультури, спорту, моди тощо є поява нових лексем у сучасній українській мові. Акцентовано увагу на тому, що запас смислів формується під час колективної інтелектуальної діяльності суб'єктів і являє сукупний оцінний досвід людей в період змін; освоєння нових концептів спирається на життєвий досвід і повсякденну практику, тому не має системного характеру, який охоплює рефлексивно повно, вичерпно нові й актуалізовані концептуальні смисли.

Ключові слова: концепт, концептосфера, метамова, конотація, смисл.

Зв'язок мови, мислення, культури знаходить відображення в базовому терміні сучасної когнітивної лінгвістики – концепті. Це зумовлено тим, що когнітивна лінгвістика орієнтована на зв'язок людини зі світом. У концептуальному підході до мовних фактів лінгвістів, в першу чергу, приваблює можливість максимально охопити етнокультурну специфіку мовного знака, всю комунікативно значиму інформацію, що досить важко було описати за допомогою системно-структурного аналізу лексичної семантики. Осмислення й оцінка сучасної української дійсності протікають в межах концептосфери, яка на рубежі століть відчуває сильний вплив з боку соціокультурних чинників. Поява нових лексем у сучасній українській мові є сигналом до формування нових концептів у сферах політики, державного устрою, економіки, фінансової справи, релігії, медицини, армії, масової культури, субкультури, спорту, моди тощо.

Тому питання оновлення концептосфери внаслідок внутрішньомовних та позамовних чинників є актуальним.

Метою статті є довести, що основним чинником оновлення концептосфери є оновлення лексичного складу мови внаслідок появи нових лексем або переосмислення уже наявних.